

ДАВНЬОЄВРЕЙСЬКІ ІМЕНА В ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ XVIII СТОЛІТТЯ

У складі документації XVIII ст. можна виділити велику групу пам'яток, тісно пов'язаних з антропонімією того часу.

Одним з історичних джерел, що дає можливість вивчення української антропонімії II половини XVIII століття, є Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 років [1; 2].

У Генеральному описі функціонування хресних імен засвідчено у вигляді самостійних номінативних одиниць та у складі патронімних основ, котрі відображають написання, близьке до канонічного, та похідні варіанти, утворені внаслідок фонетичних і словотвірних процесів.

Під час вибору канонічного імені дитини використовувалися місяцеслови, в яких зазначено дні вшанування пам'яті християнського святого.

Давньоєврейські імена було запозичено з прийняттям християнства. Формування старослов'янських варіантів імен цієї групи повторює основні етапи приходу Біблії на слов'янські терени: давньоєврейські імена адаптувалися спочатку до давньогрецької, потім до старослов'янської мови, а звідти – до української.

Дослідження іменника Генерального опису цікаве тим, що в ньому поряд вживаються канонічні і розмовні варіанти імен. Багато фонетичних і словотвірних процесів, що відбувалися в попередні епохи і свого часу наближали церковнослов'янські імена до мовних законів відповідної території (наприклад, поява кінцевого -О в чоловічих іменах на приголосний, протетичного Г в імені **Анна**, чергування звуків Ф/П/ХВ/Т, спрощення і

стягнення груп голосних і приголосних тощо), також відображено у варіантах імен, наведених в Описі.

В Генеральному описі вжито 30 чоловічих і 6 жіночих давньоєврейських імен, які мають найвищу в порівнянні з іншими розрядами імен за походженням частотність уживання:

1391 фіксація чоловічих імен (показник частотності $46,3 = 1391$ фіксація: 30 імен) у 100 варіантах (показник варіативності $3,3 = 100$ варіантів: 30 імен);

423 фіксації жіночих імен (показник частотності $70,5 = 423$ фіксації: 6 імен) в 11 варіантах (показник варіативності $1,8 = 11$ варіантів: 6 імен).

Найбільш частотними іменами давньоєврейського походження є **Іоанна** (448 фіксацій), **Іакова** (168), **Семена** (133) (канонічних написань цих імен не зафіксовано, окрім Іоанна (двічі), та й то лише у назві церкви).

Найрідше в матеріалах Генерального опису вжито імена:

Лазара (4 фіксації): *Лазарь Ко(в)аль (III, 212); Анастасія дочь Лазар-ева (III, 37); Тети(я)на Лазаре(в)а (IV, 211); Осипъ Лазар-енко (IV, 44);*

Ананія (2): *Ананий (III, 272); Матрона Анани-е(в)а (III, 246);*

Елисея (2): *Елисей Котляренко (III, 279); Елісей Неделской (III, 23);*

Ісакія (2): *Исакъ Лотовачъ (III, 103); Е(в)фросими(я) Исак-е(в)а вдо(в)а (III, 70);*

Самсона (1): *Хома Самсон-о(в)ъ (III, 74);*

Ісаии (1): *е(в)о (ж)ена Марі(я) Иса-е(в)а (III, 97);*

Софонія (1): *суседка вдова Анна Сопон-ова (III, 162);*

Аввакума (1): *Аваку(м) (III, 66).*

Наведені імена мають також мінімальну варіативність. За винятком **Зіновія**, ці імена мають один варіант написання.

До цієї групи імен можна віднести імена **Давида** (8 фіксацій) і **Наума** (11 фіксацій), варіанти написання яких полягають у наявності/відсутності кінцевого **Ъ**:

Да(в)идъ (III, 52; IV, 26); Да(в)и(д) (III, 261; IV, 174);

Наумъ (III, 107); (III, 244); *Наумъ* Деркунъ (V, 220); *Нау(м) Прих(у)(т)ле(н)ко* (IV, 121); *Наум* (Ж)ниув(ю)сь/кий (III, 73).

Ім'я **Іоанна** у 2 випадках вжито у канонічному написанні: Іоанна Предтечи (III, 173; III, 174). В Описі зафіксовано фонетичні варіанти, зміни в яких стосуються питомого початкового трифтонга ІОА//ІВ//Я//В-: **И(в)а(н) Николаенко** (III, 178); Кирило **Иван-овъ** (III, 204); **(І)в)анъ** Ш(в)я(д)скої (III, 177); Катерина **(І)ван-ова** (III, 239); Павель **Ян-енко** (I, 13); Іванъ **Ван(ю)к-овъ** (II, 65; II, 66). Від фонетичних варіантів утворено словотвірні похідні: Григорей **И(в)анч-енко** (III, 116); П(в)анъ **І(в)ас-енко** (III, 217); **(І)вашки** Самойлова (I, 14; I, 126); (І)ванъ **Янко** (III, 129); Опана(с) **Янч-енко** (III, 293); И(в)анъ **(Я)нчукъ** (II, 36); Анастасія **Янчук-о(в)на** (II, 51); Василь **И(в)аницкой** (IV, 190).

Канонічного написання **Іакова** в Описі не зафіксовано в жодному зі 168 випадків уживання його варіантів. Найближчий до нього фонетичний варіант (у різновидах з кінцевим Ъ і без нього) відображає спрощення початкового дифтонга ІА: **(Я)ко(в)ъ** Б(у)тенко (III, 214); **Яко(в)** Скокъ (III, 108); **И(в)анъ** (Я)ковенко (IV, 18). В Описі зафіксовано морфонологічний і фонетичний варіанти із змінами в кінці основи: Евфросинія дочь **Яковл-е(в)а** (IV, 140); Е(в)доки(я) Василе(в)а дочь **(Я)ков(л)-енкова** (IV, 103); **Якуб-енко** (III, 19), а також словотвірні варіанти: **(Я)цка** Костяненка (II, 36); Романъ **Яц-енко** (III, 230); И(в)анъ **(Я)щ-енко** (III, 257); Гаврил(о) **Яхно** (II, 14).

Канонічного написання **Симеона** в Описі не вжито. Найбільшу частотність (129 із загальних 133) має варіант Семень (у різновидах з кінцевим Ъ і без нього): **Семень** Бе(д)ринській (III, 88); **Семень** Дем(я)ненко (III, 214); **Семе(н)** Бо(ж)ко (III, 175); Анто(н) **Семененко** (III, 237); Анна **Семен-о(в)а** (III, 245). Інші нечисленні варіанти фіксують фонетичні та словотвірні зміни: Григорій **Семен(я)ка** (IV, 82); Гаврило **Симен(я)ха** (IV, 83); Еремей **Симон-енко** (IV, 30); Параске(в)ія **Симон-о(в)а** (IV, 56).

Впевнено визначати канонічне написання імені **Михаїла** (96 фіксацій) можна лише в одному випадку, коли воно вжито у називному відмінку: Михаїль (III, 206). Більшість фіксацій цього імені відображають функціонування

властивої українській системі імен форми на –О (54 випадки): *Миха(й)ло Гудимъ* (II, 12); *Миха(й)ло Дорошенко* (IV, 94); *Миха(й)ло Елчуко(в)* (II, 11). Уживання цього імені в непрямих відмінках та у складі патронімних твірних основ не дає можливості точно визначити фонетичний характер флексії внаслідок її зміни під час словотвору та словозміни: *Михайла Гудима* (III, 19); *Анна Миха(й)л-ова* (IV, 90); *Васил(ю) Михайл-енк(у)* (II, 11). В Описі зафіксовано також декілька словотвірних варіантів цього імені: *Иванъ Мищ-енко* (IV, 76); *(Н)астаси(я) Мищ-иха* (IV, 57); *Корнѣй Михн-о(в)* (III, 96); *Анна Мис(я)чка* (IV, 93).

Канонічного написання імені **Данила** в Описі не вжито. Найближча до нього форма – Даниль – зустрічається у 2 випадках із загальних 60: *Даниль Горбикъ* (III, 210); *Даниль Ткаченко* (III, 215). 28 випадків становлять уживання цього імені в непрямому відмінку та у складі патронімної основи: *Данила Вублого* (III, 211); *Е(в)докі(я) Данило(в)а* (III, 265). Флексація на –О зафіксована у 28 випадках: *Данило Кас(я)ненко* (IV, 45); *Данило Кравецъ* (III, 159). Вживання варіанта Данили може свідчити про формування також флексії –А: Данили Топчеченка (III, 249). Від цього імені утворено усічено-суфіксальний варіант: *Григорей Дащ-енко* (IV, 199); *И(в)анъ Дащ-енко* (IV, 199).

Близьке до канонічного написання імені **Гавріла** вжито в 1 випадку із загальних 55 фіксацій: *Га(в)рииль* (III, 211). Кінцеве –ИЛЬ збережено в одному з фонетичних варіантів, де відбулося стягнення голосних ИИ: *Га(в)рилъ* (III, 219). Притаманна українській системі імен форми на –О переважає у вживанні цього імені над іншими варіантами (40 випадків): *Га(в)рило Еременко* (III, 144); *Га(в)ріло Тесл(я)* (III, 262); *Гаврило Степаненко* (III, 77). Словотвірний варіант вжито у складі патронімної основи: *Па(в)ло Га(в)ришенко* (IV, 21).

Канонічне написання Матфея в Описі не використано; натомість у всіх 69 випадках послідовно вживається В на місці питомого Ф: *Ма(т)вей Усенко* (III, 277); *Анна Матвее(в)а* (III, 59); *Ма(т)вѣй Гордѣ(в)ъ* (II, 14); *Леонтій Мат(в)ѣ(в)ъ* (III, 139). Словотвірні варіанти цього імені утворено суфіксальним та усічено-суфіксальним способами: *Василь Мат(в)ейко* (III, 145); *Кондратъ Мат(ю)шке(в)ичъ* (II, 5); *Катерина Василе(в)а Мат(ю)шке(в)иче(в)а* (IV, 106).

Канонічне написання імені **Іосіфа** вжито у 29 випадках із загальних 54: *Иосифъ* Дашенко (IV, 200); *Варвара Иосиф-ова* (III, 144); *(И)осифъ* Матвѣнко (IV, 81); *Пелагія (И)осифова* (III, 236). Фонетичні варіанти (та утворені від них словотвірні похідні) фіксують зміни у складі початкового дифтонга ІО//Е//О//Ю та чергування Ф//П в середині слова: *Есипъ* Кроленко (II, 56); *Але(кс)андръ Есип-енко* (III, 266); *Осипъ* Кошелникъ (III, 47); *(О)сипъ* Жосъ (IV, 33); *Анна Осип-о(в)а* (IV, 26); *Тарасъ Ющ-енко* (IV, 87); *(Ю)щ-енка* (II, 26).

Канонічного написання імені **Еремія** в Описі не вжито. До нього наближаються форми з *h* на місці І: *Еремій* (Ж)ила (II, 68). Однак зустрічаються варіанти з голосним Е, тому фонетичний характер *h* може відповідати як І, так і Е: *Еремей* Симоненко (IV, 30). Фонетичні варіанти імені фіксують спрощення в середині слова: *Ерей* Ситченко (III, 211); *Ерий* Л(у)кашенко (III, 117); *Е(в)фими(я) Ер-е(в)а* (IV, 193); *Ермей* Опанасенко (IV, 212). До словотвірних похідних можна віднести флексацію на –А і формування близького до української системи імен варіанта: *Ерема* Стелмашенко (III, 251); *Га(в)рило Ерм-енко* (III, 144); *Параске(в)ія Ярем-о(в)на* (III, 57); *Леонтій (Я)рем-енко* (II, 67).

Ім'я **Авраамъ** зафіксовано у місяцесловах XVIII століття, крім наведеного написання, у похідному варіанті **Аврамія**, де відбулося стягнення подвоєних АА в середині і суфіксація на –ІЙ. З 34 фіксацій в Генеральному описі 1 випадок відображає питоме подвоєння АА, в решті випадків використано варіант Аврамъ: *Авраа(м) Ко(ж)ухо(в)скій* (II, 29); *Аврамъ Ко(ж)уховській* (II, 16); *Дмитрій А(в)рам-енко* (III, 218); *ево (ж)ена Марта Аврам-о(в)а* (IV, 12); *жена его Анастаси(я) Аврам-о(в)на* (III, 72).

Канонічне написання імені **Ілія** (33 фіксації) вжито у переважній більшості випадків (18): *Илия* Литвиненко (III, 289); *Илі(я) Шемеръ* (III, 92); *Или(я) Еременко* (IV, 37). Фонетичні похідні відображають формування російського (Илья) та українського (Илля) варіантів: *Марія дочь Ильина* (III, 24); *(И)лл(я) Григоровичъ* (III, 167); *Ма(кс)имъ Илленко* (IV, 214); *Мат(в)ей Иленко* (IV, 176); *Яко(в)ъ Иллѣнскій* (III, 105). Вживаються також словотвірні варіанти, близькі до

українських розмовних форм цього імені: *Ирина Илк-о(в)а* (III, 83); *И(в)ань Ил(я)ш-е(в)ичь* (III, 103); *Настасі(я) Ил(я)ш-енко(в)а* (III, 86); *Миха(й)ло Елчук-о(в)* (II, 11).

Ім'я **Моисея** (28 фіксацій) у 17 випадках вжито у канонічному написанні: *Моисей Бро(в)арській* (III, 263); *Агафи(я) Моисе-е(в)а* (IV, 37); *Па(в)ло Моисе-енко* (III, 265). До них можна віднести написання з *h*: *Мouchй Величенко* (IV, 12); *Марина Мouch-е(в)а* (IV, 194). Єдиний фонетичний варіант відображає спрощення голосних в середині слова: *Мосей Лисенко* (IV, 141).

Канонічне написання імені **Іюкима** не вживається в Описі. Фонетичні варіанти (та утворені від них словотвірні похідні) фіксують зміни початкового дифтонга *ИО//Е//Я* (питомого трифтонга *ИОА*) і формування російського та українського відповідників: *Екимъ Каганда* (III, 175); *Степанида Еким-ова* (IV, 55); *(Я)кимъ Шк(у)ренко* (IV, 14); *Агафи(я) (Я)ким-о(в)а* (III, 248); *Романъ (Я)кимченко* (IV, 95).

Ім'я **Назарія** у канонічному написанні вжито в 1 випадку із загальних 24: *Назарій* (III, 237). Решту фіксацій являє собою словотвірний варіант із усіченим кінцевим *-ИЙ*: *Наза(р)* (IV, 63); *Назара Тонкого* (II, 18); *Назаръ (Ж)ура* (IV, 198); *Григорей Назар-енко* (III, 274); *Катерина Назар-ова* (IV, 45).

Ім'я **Савы** у переважній більшості випадків (21 із 23) вжито у написанні, близькому до канонічного: *Са(в)а Морг(у)нь* (III, 215); *Савка Кравець* (III, 206); *Е(в)доки(я) Са(в)-ина* (III, 244); *Стефанъ Савиц-кій* (II, 68); *Петро Са(в)ч-енко* (III, 248); *Я)ко(в)ом Са(в)уц-енкомъ* (IV, 208). У двох випадках зафіксовано написання з подвоєнням *ВВ*, котре в інших місяцесловах наводилося як канонічне: *Савва Грґенко* (III, 193); *Са(в)(в)а* (IV, 193).

Кінцеве *-ИЯ*, притаманне канонічному написанню імені **Захаріи**, в жодній з 22 фіксацій цього імені не вжито. Фонетичні варіанти відображають вживання *-ИЙ*, *-ЕЙ* на місці *-ИЯ*: *Захарій Чайко* (II, 69); *Захарий Стелма(x)* (III, 281); *Елена Захари-е(в)а* (III, 56); *Захарей* (III, 52); *Захарей Телипченко* (III, 282). Словотвірні похідні формуються шляхом усічення фіналі та в деяких випадках –

наступної суфіксації: *Захарь Куличинской (III, 78); Федорь Захар-енко (III, 62); Захарку Чайку (II, 47); Сафроний Захарч-енко (III, 115);*

Канонічного написанні імені **Самуила** в Описі не використано. Фонетичні зміни стосуються групи голосних УИ//ОЙ//h; серед важливих словотвірних змін – флексація на –О: *Сам(у)йло Голикъ (III, 43); Самойло Гвозд(я)ній (II, 46); Григорій Самойл-енко (III, 179); вдо(в)а Пелаги(я) Самл-ова (IV, 43); Параске(в)ия Самл-иха (III, 218).*

Фонетичні варіанти імені **Фоми** (12 фіксацій), вжиті одночасно з канонічним написанням, фіксують варіанти адаптації запозиченого Ф до умов української фонетики (Ф//ФТ//Х): *Фома (IV, 102); (Ф)ома Гаманенко (IV, 204); Анас(т)аси(я) Фом-ична (IV, 92); Фтома (III, 221); (Ф)тома (III, 174); Хома Самсоно(в)ъ (III, 74); Никита Хом-енко (III, 115).*

Ім'я **Савелія** (11 фіксацій) вжито переважно у канонічному написанні: *Са(в)елий Пень Егома (IV, 36); Са(в)елій (IV, 201); Агафи(я) Савелиева (IV, 92).* Єдиний фонетичний варіант становить вживання з кінцевим –ЕЙ на місці –ИЙ: *Савелей (IV, 119).*

Серед антропонімів, які вживаються на другій позиції у складі іменування, а також функціонують як патронімні основи, у 10 випадках використано найменування **Гамалей** (з варіантом написання через h) та словотвірні похідні від нього: *Никифорь Гамалей (IV, 213); Григорей Гамалей (IV, 171); Агафи(я) Гамалеиха (IV, 118); Грицк(у) Гамалленку (II, 56); Ма(кс)има Гамалленка (II, 56); Ма(кс)иму Гамалһйченку (II, 7).* Дослідники одним з варіантів походження цієї номінативної одиниці вважають давньоєврейське ім'я **Гамалииль** [3; 535].

Серед шести жіночих імен давньоєврейського походження за частотністю виділяються **Маріи** (220 фіксацій) і **Анни** (183 фіксації).

Найрідше вжито імена:

Соломоніи (2 фіксації): *е(в)о (ж)ена Соломония Дмитре(в)а (IV, 65); Соломонида (IV, 169);*

Елисаветь (2 фіксації) : *дочь Елисаветь (IV, 171); дочь Елиса(в)е(т) (IV, 213);*

Ева (1 фіксація): *Е(в)а* (IV, 66).

Український розмовний варіант **Солоха** (15 фіксацій) утворено, скоріше за все, від канонічного імені **Саломии**, яке в Описі не використано: *козакъ и атама(н) к(у)рһнній Петро Солоха* (IV, 126); *Петро Солоха* (II, 46); *Солош-енко* (II, 28); *атаманъ броварській Петро Солош-инскій* (II, 59); *теща его вдо(в)а (Кс)ени(я) Солош-иха* (IV, 124).

Ім'я **Маріи** вжито в написанні, близькому до канонічного, у 208 випадках із 220: *козачка (у)дова Марія Стре(ж)евска(я)* (III, 36); *Ма(р)и́я Николае(в)а* (III, 97); *Ма(р)і(я) Дорошиха* (III, 162). У 2 випадках ім'я написано з *h*, що міг використовуватись на позначення І: *Марһя* (III, 239; III, 239). 10 фіксацій відображають спрощення кінцевого ІЯ: *козачка Мар(я) Зуйка* (II, 69); *(ж)ена е(в)о Мар(я) Семенова* (III, 206); *ево жена Ма(р)я Яко(в)ле(в)а* (IV, 122).

Ім'я **Анни** у 181 випадку вжито в канонічному написанні: *е(в)о жена Анна Григорие(в)а* (IV, 144); *е(в)о (ж)ена Анна Данило(в)а* (III, 262); *вдо(в)а Анна Дем(я)но(в)а* (III, 125). Однак безумовний інтерес являють собою 2 фіксації цього імені з протетичним початковим Г, характерні для функціонування цього імені в українській мові: *Ганна Еремейка* (II, 46); *Павла Ган-енка* (I, 11).

Чоловічі та жіночі давньоєврейські імена характеризуються (відповідно 46,3 і 70,5) найвищою частотністю фіксації в Описі.

Найвищу варіативність мають давньоєврейські чоловічі (3,3) імена, а давньоєврейські жіночі (1,8) імена – одну з найнижчих.

Практично всі імена зафіксовано не лише в канонічному, а й в похідних варіантах.

Аналізуючи частотність вживання давньоєврейських імен у матеріалах Київської сотні Київського полку, можна зробити висновок про те, що у II половині XVIII століття було сформовано іменник з відносно невеликої кількості імен, які задовольняли потребу носіїв мови щодо номінативної, дистрибутивної і конотативної функцій імен за рахунок їх високої частотності, а також певної варіативності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генеральний опис Лівобережної України XVIII століття 1765-1769 рр. ЦДА України, фонд 57, опис 1, книги 149, 413, 414, 415, 419. (У тексті покликання подаються за номером книги і номером сторінки. Номер сторінки наводиться арабською цифрою, номер книги – римською цифрою за такими відповідниками: I – кн. 149, II – кн. 413, III – кн.414, IV – кн. 415, V – кн. 419).
2. Глущик С.В. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр. як об'єкт лінгвістичного дослідження // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник наукових праць / Редкол.: В.І. Гончаров (відп. редактор), П.С. Дудик, М.О. Карпенко, М.Я. Плющ, Н.В. Артикуца та ін. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. С.19-22.
3. Осташ Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О.В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред) та ін. Київ: Наукова думка, 1995. С. 517-567.